

## İBN-İ HALDÛN VE JARED DİAMOND'DA UYGARLIKLARIN FARKLI HIZDA GELİŐMESİNİN İNCELENMESİ<sup>1</sup>

Arş. Gör. Ozan ARSLAN<sup>2</sup>

### ÖZET

Farklı zamanların iki düşünürü: İbn-i Haldûn ve Jared Diamond. İki de yaşadıkları dönemdeki farklı yerlerde yaşayan toplumların iktisadi, siyasi gibi alanlarda eşitsiz gelişimine değinir. Bu eşitsizliğin nedenlerini açıklamaya çalışırlar.

İbn-i Haldûn, 14. yüzyılda yaşamıştır. *Mukaddime* isimli eserinde, kendi çağında farklı yerlerde yaşayan toplumların neden eşitsiz geliştiğini sorgular. İbn-i Haldûn, yeryüzünü coğrafi olarak doğudan batıya doğru uzanan yedi iklim kuşağına bölmüştür. Bu iklim kuşaklarından birinci, ikinci, altıncı ve yedincisinde yerleşim yerleri diğer kuşaktaki yerlere göre azdı. Nüfusları düşüktü. Oysa üçüncü, dördüncü ve beşinci iklim kuşaklarındaki yerleşim yerleri çoktu. Şehirlerin sayısı daha fazlaydı. Nüfusları kalabalıktı. İbn-i Haldûn, farklı iklim kuşaklarında yaşayan toplumların neden eşitsiz geliştiğini sorgular ve açıklamaya çabalar.

İbn-i Haldûn'dan yaklaşık altı yüz yıl sonra Jared Diamond da, tıpkı İbn-i Haldun gibi, kendi çağındaki toplumların neden farklı bölgelerde eşitsiz geliştiğini merak eder. Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik* isimli kitabında, "Neden şu anda Avrupalı ve Asyalı halklar zenginlik ve güç sahibi de başkaları değil? Örneğin neden Amerika, Afrika ve Avusturyalı yerlileri gidip Avrupalıları ve Asyalıları öldüremedi, egemenlikleri altına alamadı, onların köklerini kazıyamadı?" sorusunu sorar ve cevaplamaya çalışır.

İbn-i Haldûn ve Diamond, farklı çağların düşünürleri olsa da ikisi de farklı yerlerdeki toplumların neden farklı hızda geliştiğine benzer cevap verir: Coğrafi faktörler. İbn-i Haldûn, toplumların eşitsiz gelişimini güneş ışınlarının düşüş açısına göre sıcaklık derecesinden kaynaklandığını belirtir. Ona göre güneş ışınları, üçüncü, dördüncü ve beşinci iklim kuşağında yer alan Akdeniz havzası ve etrafındaki yerlere en uygun şekilde gelir. Bu kuşaktaki insanlar, ılıman iklim sayesinde diğer yerlerdeki toplumlara göre daha iyi geliştiğini ifade eder. Diamond da Avrasya'daki Akdeniz iklim kuşağının, özellikle Bereket Hilal'in, coğrafi olarak avantajlarını vurgular. Buranın uygun iklime sahip olması ve besin verimi yüksek evcilleştirilebilir bitki ile hayvanların bulunması sayesinde buradaki toplumların diğer yerlerdeki toplumlara göre daha erken yerleşik hayata geçtiğini belirtir. Bu sayede diğer yerlerdeki toplumlardan daha hızlı geliştiğini ifade eder.

**Anahtar Kelime:** İbn-i Haldûn, Jared Diamond, Mukaddime, Dünya Tarihi

<sup>1</sup> Bu Makale 21-23 Ekim 2017 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen ASEAD II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

<sup>2</sup> Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ozanarslan111@gmail.com

## AN EXAMINATION OF THE DEVELOPMENT OF CIVILIZATIONS AT DIFFERENT SPEEDS IN IBN KHALDUN AND JARED DIAMOND

### ABSTRACT

Two thinkers of different times: Ibn Khaldun and Jared Diamond. Both refer to the uneven development of people in different places in the period they live in, such as economic and political areas. They try to explain the reasons for this disparity.

Ibn Khaldun lived in the 14th century. In his book *Mukaddime*, he questioned why people living in different places of his age developed unequally. Ibn Khaldun divides the earth geographically into seven climate zone extending from east to west. In these climate zones, the first and second human settlements were fewer than the others. Population were low. However, the human settlements between the third and sixth zones were numerous. There were more cities. Population was crowded. Ibn Khaldun questioned why people living in different climate zone developed unequally and try to explain.

About six hundred years after Ibn Khaldun, Jared Diamond, like Ibn Khaldun, wondered why people in his own aged eveloped unequally in different regions. In his book, *Diamond, Guns, Germs, and Steel*, "Why are European and Asian peoples now having wealth and power and not others? For example, why do America, Africa and Austrian natives go and kill the Europeans and Asians, did not take their sovereignty, can not dig their roots?"

Ibn Khaldun and Diamond are thinkers of different ages, but both respond to people at different speeds in different places: geographical factors. Ibn Khaldun states that the unequal development of humans is caused by the temperature of the sun relative to the decline of the sun's rays. According to him, the rays of the sun come in the most appropriaten places in then Mediterranean basin. The people in this zone develop beter than the populations in other places by the temperate climate. Diamond also emphasizes the geographical advantages of the Mediterranean climate zone in Eurasia, especially the Fertile Crescent. The fact that this place has the appropriate climate and the availability of high-yielding domesticated plants and animals indicates that the people here have a more established resurrection than people in other places. He say she's developed faster than people in other places.

**Keywords:** Ibn Khaldun, Jared Diamond, Muqaddimah, History of the World

## GİRİŞ

İbn-i Haldûn ve Jared Diamond, birbirlerinden çok farklı dönemde yaşayıp benzer sorular sorarlar. İkisi de farklı yerde yaşayan insanların neden iktisadi, siyasi gibi alanlarda eşitsiz geliştiğini merak eder.

İbn-i Haldûn, 14. yüzyılda yaşamış bir İslam düşünürüdür (Uludağ, 1999: 538). Bilinen en tanınmış eseri *Kitâbu'l-İber*'dir. Ancak *Kitâbu'l-İber*'i bu kadar tanınmasını sağlayan kitabın giriş ve birinci kitabın toplamından oluşan *Mukaddime* bölümüdür. Öyle ki *Mukaddime* bölümü zamanla *Kitâbu'l-İber*'i geride bırakır. İbn-i Haldûn üzerine yapılan çalışmalar daha çok *Mukaddime* üzerine yoğunlaşır (Şenol, 2009: 45).<sup>3</sup>

İbn-i Haldûn, sıradan bir insandan önemli bir hükümdara kadar birçok kişinin tarihi öğrenmek istediğini belirtir. Bunun için çok sayıda tarihçi, geçmişteki olayları inceleyerek eserler yazmıştır. Ancak bu tarihçilerin çoğu, tarihsel olayları maddi koşullarına ve nedenselliğine değinmeden “tıpkı kapağında ve cildinden soyutlanmış sayfalar gibi, kendi şartlarından soyutlayarak” ele almıştır. Tarihi sadece “ipliğe dizilmiş inciler gibi sıralamakla” yetinmiştir. İbn-i Haldûn, bu anlayışı eleştirerek tarihsel olayların ancak kendi maddi koşullarında değerlendirilerek ve nedenselliğiyle anlaşılabileceğini iddia etmiştir. Bu nedenle yeni bir tarih kitabı yazmaya karar vererek *Kitâbu'l-İber*'i yazmıştır (İbn-i Haldûn, 2004: 25-30). Eserinin giriş bölümü olan *Mukaddime*'de de insanların siyasi, iktisadi, beşeri coğrafya gibi alanlardaki etkinliklerini kuramsal olarak ele almaktadır (İbn-i Haldûn, 2004).

İbn-i Haldûn tarihçilik düşüncesiyle, modern tarih, tarih felsefesi ve sosyoloji dallarının öncüllerinden biri olarak sayılabilmektedir. A. J. Toynbee, P. K. Hitti, Y. Lacoste, R. Flint ve H. Saab gibi araştırmacılar, çalışmalarında İbn-i Haldûn'un düşüncelerinden övgüyle bahsetmektedirler (Arslan, 2002: 16-17).

<sup>3</sup> İbn-i Haldûn'un *Mukaddime*'si üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: ALKAN, H. (2010). İbn Haldun İle Arnold Toynbee'nin Tarih Görüşlerinin Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van; BAĞCE, H. E. (2005). İbn-i Haldun'un İdeoloji Kuramı: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 31, 199-214; DEMİRCİOĞLU, A. (2013). İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara; GÜDEN, M. (2010). İbn Haldun'un *Mukaddimesi* Bağlamında Siyasî Otorite. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas; GÜLTEKİN, M. (2016). İbn-i Haldun, Modernlik ve Modern Sosyoloji. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 51, 277-293; GÜRKAN, C. (2013). Modern Maliye Teorisinin Klasik Kökenleri: İbn-i Haldun'dan “Post-Kameralizm”e Mali Düşünce. *Maliye Dergisi*, Sayı 164, 1-26; İBRAHİMOĞLU, H. (2002). Collingwood ve İbn Haldun'un Ele Aldığı Tarih Felsefesinin Bazı Problemleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul; İRGAT, M. (2016). Tarihin Yeniden İnşası: İbn Haldun'un Tarihe Eleştirel, Bilimsel ve Felsefi Yaklaşımı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42, 481-491; KARACA, Ç. (2011). İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinde Toplumun Yasalarını Keşfeden Bir Düşünce Etkinliği Olarak Tarih. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara; OKUMUŞ, E. (2006). İbn Haldûn'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 15, 141-185; POLAT, S. ve AKTAŞ, P. (2016). Bedevi Ümranda Hazeri Ümrân Geçiş: Boş Zaman Kültürüne Bir Bakış. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 572-583; SOYLU, M. (2007). İbn Haldun'da Sosyolojik Düşünce. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara; ŞEN, R. (2010). İbn Haldun'da Şehir ve Medeniyet. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara; YILDIZ, M. (2010). İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı. *FLSF(Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 10, 25-55.

İbn-i Haldûn'un eserinde değindiği konulardan biri de farklı yerde yaşayan insanların siyasi, iktisadi gibi alanlarda neden eşitsiz geliştiğidir. İbn-i Haldûn, insanların yaşayabileceği yerleri doğudan batıya doğru uzanan yedi iklim kuşağına bölmektedir. Bu iklim kuşaklarında yaşayan insanların farklı hızlarda geliştiğini fark eder ve bunun nedenini açıklamaya çalışır: *Yeryüzünün kuzey tarafındaki üçüncü ve dördüncü kuşaklardan beşinci ve yedinci kuşaklara kadar olan yerlerin niçin daha yoğun meskun yerlere sahip olduğunun anlaşılması için bunlara ilişkin delilleri açıklayalım.* (İbn-i Haldûn, 2004: 86-89).

İbn-i Haldûn'dan yaklaşık altı yüzyıl sonra Diamond da benzer bir merak içine girer. Diamond da Dünya'nın farklı yerinde yaşayan insanların neden siyasi, iktisadi gibi alanlarda eşitsiz geliştiğini sorgular (Diamond, 2013: 4-5).

Diamond, sosyal ya da beşeri bilimci değildir. Farklı bir alanda eğitim görmüştür. Aslında bir biyologdur. Yeni Gine'de kuşların evrimi üzerine araştırma yaptığı sırada Yali isimli bir Yeni Ginelilerle tanışır ve sohbet etmeye başlar. Yali, Yeni Gine'de tanınmış bir siyasetçidir. Yali, Diamond'a Yeni Gine'de neden beyazların üstün bir konumda olduklarına yönelik sorular sorar. Yeni Gine'de niteliksiz bir beyaz, nitelikli bir Yeni Gine yerlisinden daha iyi yaşam koşullarına sahiptir (Diamond, 2013: 3).

Diamond, Yali'yle sohbetinden Yali'nin kendisine şöyle bir soru sorduğu çıkarımında bulunur: *"Neden siz beyazların bu kadar çok kargosu<sup>4</sup> var, bunları Yeni Gine'ye neden getirdiniz ve biz siyahların kendi kargosu neden bu kadar az?"* Diamond, Yali'nin sorusuna yirmi beş yıl sonra *Tüfek, Mikrop ve Çelik* kitabını yazarak cevap vermeye çalışır (Diamond, 2013: 3).

Diamond, kitabında neden farklı yerdeki insanların eşitsiz geliştiğini sorgular: *"O halde çağdaş dünyadaki eşitsizliklerle ilgili sorumuzu şöyle sorabiliriz: İnsanlar neden farklı kıtalarda farklı hızda gelişti? Tarihin seyrini oluşturan şey bu hız farklılıklarıdır ve benim kitabımın konusu da işte budur."* (Diamond, 2013: 5).

İbn-i Haldûn ve Diamond, farklı yerdeki uygarlıkların eşitsiz gelişimi üzerine benzer soru sormaktadır. Bu çalışmada, iki düşünürün bu sorularına nasıl cevap verdikleri değerlendirilmektedir.

## 1. İBN-İ HALDÛN'DA GÜNEŞ IŞINLARININ GELİŞ AÇISI VE UYGARLIKLARIN GELİŞİMİ İLİŞKİSİ

İbn-i Haldûn, uygarlıkların gelişimi ve iklim koşulları arasında doğrudan bir bağ kurar. İklimin elverişli olduğu yerlerde insanların daha iyi geliştiğini ifade eder. İklimi açıklarken de güneş ışınlarının geliş açısını dikkate alır. Güneş ışınları, yeryüzüne eğik açıyla gelirken sıcaklık azalmaktadır. Dik açıyla gelirken ise sıcaklık artmaktadır. Güneş ışınlarının geliş açısından kaynaklı sıcaklığın derecesi, insanların siyasal, iktisadi gibi alanlarda gelişmesini etkilediğini ifade eder (Haldûn, 2004: 86-89).

<sup>4</sup> Yeni Gineliler, mamul malların hepsine *Kargo* demektedir (Diamond, 2013: 3).

İbn-i Haldûn, uygarlıkların farklı hızda gelişimini iklim koşullarıyla ilişkilendirerek açıklar. Ancak aslında iklim koşullarıyla coğrafyayı kastettiği iddia edilebilir. Çünkü yeryüzünde insanların yaşayabileceği yerleri iklim kuşakları adı altında doğudan batıya doğru uzanan coğrafi bölgelere bölmektedir. Bu coğrafi bölgeleri belirleyen de güneş ışınlarının düşme açısıdır. Güneş ışınlarının düşme açısından kaynaklı benzer sıcaklık koşullara sahip coğrafi bölgelerin uygarlıkların gelişmişliğine etkisini inceler. Bu bağlamda farklı yerdeki uygarlıkların eşitsiz gelişimini açıklar (Haldûn, 2004: 86-89).

İbn-i Haldûn, öncelikle yeryüzünü mekânsal olarak tanımlamaya çalışır. Dünya'yı doğudan batıya doğru uzanan bir hatla, ekvator çizgisi, ikiye böler. Ekvator, yeryüzündeki en uzun hattı ve burada gece ile gündüz eşittir. Hattın bir tarafı kuzey tarafıyken diğer tarafı güneydir. Ekvatordan, kutuplara gidildikçe hatların dereceleri azar azar büyüyerek doksan derece olur. Doksan derece tam kutup noktasıdır (Haldûn, 2004: 87-88).

Yeryüzünü coğrafi olarak tanımlarken, güneş ışınlarının geliş açısından da faydalanır. Güneş ışınları, ekvatorun hem kuzeyine hem güneyine 24 dereceye kadar dik gelmektedir. Kuzey yarım kürenin 24 derecesi ile güney yarım kürenin 24 derecesi arasındaki yerlere güneş yılda iki kere dik gelir. Bunun dışındaki yerlere eğimli gelmektedir (Haldûn, 2004: 87-88).

İbn-i Haldûn, güneş ışınlarının geliş açısına göre yeryüzünde yaşamın sadece Ekvator ile altmış dördüncü derece arasında var olacağını belirtir. Altmış dört dereceden itibaren aşırı soğuk, buzlar ve gündüz ile gece arasındaki zaman farkının çokluğundan dolayı yaşamın var olamayacağını ifade eder (Haldûn, 2004: 87-89).

İbn-i Haldûn, yeryüzünü yaşamın var olabileceği Ekvator ile altmış dört derece arasında yedi iklim kuşağına böler. Bu iklim kuşakları, batıdan doğuya doğru paralel bir hat şeklinde uzanmaktadır (Haldûn, 2004: 87-89). Yeryüzünde yaşamın olabileceği yerleri yedi iklime bölmeyi Yunanlı coğrafyacı Batlamyus'tan etkilenir. Batlamyus'un yedi iklim teorisini alarak uygular (Taşkın, 2013: 53; Yılmaz, 2009: 39).

Yedi iklim kuşağının birincisinin güneyinde Ekvator çizgisi vardır. Bu kuşak, batıda okyanustan başlayıp, Habeş ülkesi, Yemen, Çin bölgesi şeklinde uzanmaktadır. İkinci iklim kuşağı, Gana'nın üst bölgelerinden Süveyş denizine doğru devam edip, Kabil ve Çin'in bir kısmı boyunca devam etmektedir. Üçüncü iklim kuşağı, Kuzey Afrika doğrultusunda devam edip, Tibet, oradan Çin'e uzanmaktadır. Dördüncü iklim kuşağı, İspanya'nın Endülüs kısmını kapsayıp Akdeniz boyunca uzanmaktadır. Bu denizdeki Sardinya, Sicilya, Girit, Kıbrıs gibi adalar dördüncü iklim kuşağındadır. Bu kuşak Tarsus, Antakya, Mezopotamya, Hazar Denizi'nin güney kıyısı boyunca devam etmektedir. Beşinci iklim kuşağı, Endülüs'ün kuzey bölgesinden başlar. Cenevre, Roma, Venedik, Ege Denizi, Dicle ile Fırat nehirlerinin çıktığı bölgeler, Ermenistan, Azerbaycan ve göçebe Türklerin yaşadığı yerler boyunca uzanmaktadır. Altıncı iklim kuşağı, Britanya adası ve kıta Avrupa'daki Saks topraklarından başlar. Fransa, Alman toprakları, Polonya, Rus toprakları, Karadeniz ve Orta Asya'daki Türk toprakları boyunca devam etmektedir. Yedinci iklim kuşağı, İngiltere adasının kuzeyinde başlar. Bu iklim kuşağının önemli bir kısmı sular altındadır. Kara kısımlarında Rusya ve Türk toprakları vardır (Haldûn, 2004: 90-115).

İbn-i Haldûn, iklim koşullarının uygarlıkların gelişmişliğini belirlediğini ifade eder. İklim şartlarının en uygun olduğu yerlerde uygarlıklar daha iyi gelişir. İbn-i Haldun'a göre uygarlıkların gelişimine en elverişli koşullara sahip yerler dördüncü iklim kuşağındadır. Bu kuşak, en ılıman hava koşullarına sahiptir. Bu kuşaktan sonra dördüncü iklim kuşağının iki tarafında bulunan üçüncü ve beşinci iklim kuşakları gelmektedir. Bu üç kuşaktaki uygarlıklar daha iyi gelişir. Geri kalan iklim kuşakları ise ılıman olmayan hava koşullarına sahiptir. Bu nedenle buradaki uygarlıklar daha az gelişmektedir (Haldûn, 2004: 116-117).

Birinci ve ikinci iklim kuşaklarında insanlar siyasi, iktisadi gibi alanlarda az gelişmiştir. Çünkü bu iklim kuşaklarında, güneş ışınlarının yirmi dördüncü dereceye kadar dik gelmesinden dolayı sıcaklık yüksektir. Aşırı ısınan hava, nemi kurutmaktadır. Bu nedenle hava, canlı yaşamına uygun değildir (Haldûn, 2004: 86-88).

Birinci ve ikinci kuşaklarındaki yerleşim yerleri birbirinden çöller ve boş araziler tarafından ayrılmaktadır. Şehirler, az ve nüfusları düşüktür (Haldûn, 2004: 86). Evler, çamur ve kamıştan yapılır. Yiyecekler, ağaç yaprakları ve hayvan derisi gibi basit malzemedendir. Yiyecekler, mısır ve ottandır. Meyveler ve ekmekler, tuhaftır. Alışveriş, altın ve gümüş paralarla değil, demir, bakır ve hayvan derileriyle yapılır. İnsanların ahlakları, yaban hayvanlarına yakındır. Hatta birinci kuşaktaki Sudan ile Sakaliye halklarının otlarla beslenmekte ve insan eti yedikleri belirtilir. Herhangi bir dine mensup değildirler. Peygamber, bilinmez. Sadece ılıman iklimde yakın yerlerdeki bazı halklar inançları bilir. Örneğin Yemen'e yakın Habeş'te Müslümanlık ile Hristiyanlık, Mağrib'e komşu Malî, Kûkû ve Tekrur'da Müslümanlık ve kuzeyde Sakaliye, Türk ve Frenkler Hristiyanlığı bilmektedir. Ayrıca bu iklim kuşaklarında ilim de yoktur. Bu iklim kuşağındaki Arap yarımadasındaki Yemen, Hadramevt, Ahkab, Hicaz ve Yemame bölgeleri istisnadır. Çünkü buralar denize yakın oldukları için havaları ılımandır (Haldûn, 2004: 116-117).

Üçüncü, dördüncü ve beşinci iklim kuşakları, yaşamın en geliştiği yerlerdir (Haldûn, 2004: 117). Güneş ışınları, yirmi dördüncü dereceden sonra dik gelmez ve artık eğik gelmeye başlar. Bu nedenle buralardaki sıcaklık, normaldir. Yaşamın gelişimine uygundur (Haldûn, 2004: 89). Dolayısıyla buralarda çöller azdır ya da yoktur. Kentlerin sayısı fazladır. Nüfus kalabalıktır (Haldûn, 2004: 86). Taştan yapılan yüksek binalar vardır. Bu binalar, sanat eserleriyle süslenmektedir. Çeşitli aletler yapılır. Altın, gümüş, demir, bakır, kurşun ve kalay gibi madenler, gündelik yaşamda kullanılmaktadır. Ticaret, altın ve gümüş paralarla yapılır. Bilim, sanayi, binalar, yiyecekler ve hatta hayvanlar bile en iyi biçimdedir. Buralarda yaşayan insanların bedenleri, ahlakları, renkleri ve dinleri en uygun formdadır. Hatta peygamberler bile daha çok buralardan çıkmaktadır. Bu kuşaklardaki ülkeler Mağrib, Suriye, Hicaz, Yemen, Irak, Hint, Sind, Çin, Endülüs ve buralara komşu olan Frenk, Rum ve Yunan ülkeleriyle buralara yakın yerlerdir. Buradaki insanlar daha iyi gelişmektedir. Bunların içinde de en iyi gelişen toplumlar Irak ve Suriye'dekilerdir (Haldûn, 2004: 116-117).

Altıncı ve yedinci iklim kuşaklarındaki yerler, havanın elverişsizliğinden dolayı az gelişmiştir (Haldûn, 2004: 117). Buraların sıcaklığı, güneş ışınlarının eğik gelmesinden dolayı düşüktür. Havanın soğuk olması yaşamın gelişmesini olumsuz etkilemektedir (Haldûn, 2004: 89). Bu iklim kuşaklarındaki evler, tıpkı birinci ve ikinci iklim kuşaklarındaki gibi, çamurdan

ve kamyıştandır. Kıyafetler, bitki ve deridendir. Ticaret, demir ve hayvan derileriyle yapılmaktadır (Haldûn, 2004: 117).

İbn-i Haldûn, havanın aşırı soğuk olduğu altıncı ve yedinci iklim kuşakları ile havanın aşırı sıcak olduğu birinci ve ikinci iklim kuşaklarındaki yerlerin gelişmişliği hakkında doğrudan bir karşılaştırma yapmaz. Ancak aşırı soğuk kuşaklar ile aşırı sıcak kuşakların iklimlerini karşılaştırır. İbn-i Haldûn'un uygarlıkların gelişmişliğinde iklimi esas almasından yola çıkılarak aşırı soğuk kuşaklar ile aşırı sıcak iklim kuşaklarındaki yerler karşılaştırılabilir (Haldûn, 2004: 88).

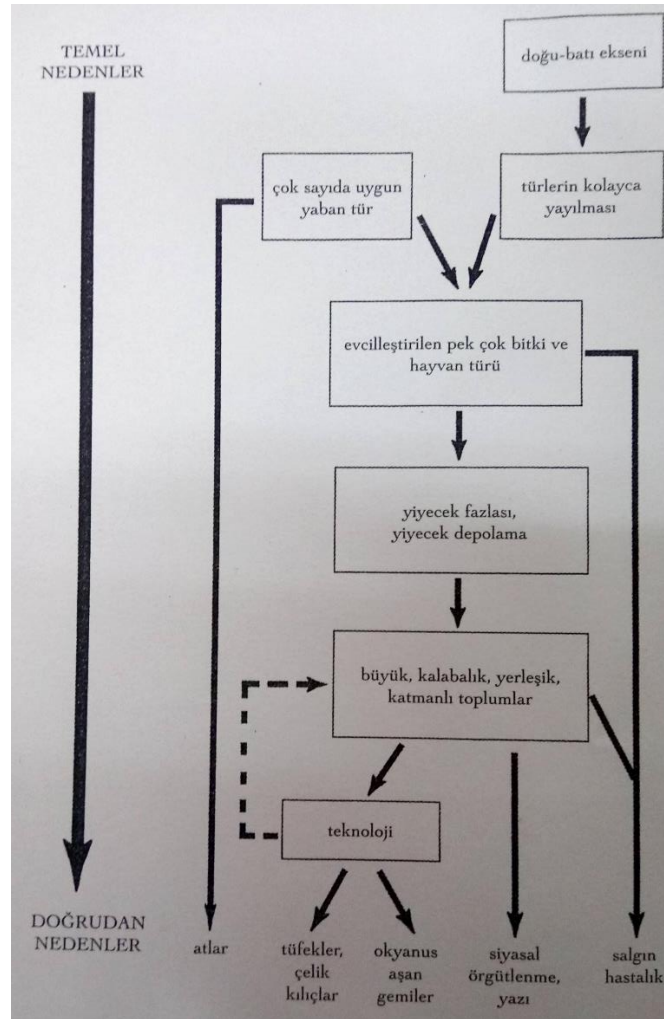
İbn-i Haldûn'a göre canlı yaşamın varlığı için nem önemlidir. Nemi belirleyen unsur ise sıcaklıktır. Birinci ve ikinci iklim kuşaklarındaki yerlerde aşırı sıcaktan kaynaklı nem hızlıca azalır. Altıncı ve yedinci iklim kuşaklarındaki yerlerde ise sıcaklığın aşırı düşüklüğünden dolayı nem zamanla donar. İbn-i Haldûn, aşırı soğğun başlangıçtaki etkisi, aşırı sıcaklığın etkisine göre daha az olduğunu belirtir (Haldûn, 2004: 88). Dolayısıyla soğuk yerlerdeki insanların sıcak yerlerdekilere göre daha uygun yaşam koşullarına sahiptir. O zaman altıncı ve yedinci iklim kuşaklarındaki yerler, birinci ve ikinci iklim kuşaklarındaki yerlere göre daha iyi geliştiği iddia edilebilir.

## 2. JARED DİAMOND'DA COĞRAFYA VE UYGARLIKLARIN GELİŞİMİ İLİŞKİSİ

*“Tarih farklı halklar için farklı yönde gelişti ama bu çevresel farklılardan dolayı böyle oldu, o halkların biyolojik farklılıklarından dolayı değil.”* Tek cümleyle bu şekilde özetliyor Jared Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik* isimli kitabını. Diamond, toplumlar arasındaki siyasi, iktisadi gibi eşitsiz gelişmişliğin nedenini insanların üzerinde yaşadığı coğrafi koşullardan kaynaklandığını ifade eder (Diamond, 2013: 18).

Diamond, bir toplumun gelişmesi için ön şart olarak bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü tarımsal hayata geçen toplumlarda, ekonomik olarak karmaşık, toplumsal olarak katmanlı, teknolojik yeniliklere açık ve siyasi olarak merkezi yapılar gelişir (Bkz. Şekil 1) (Diamond, 2013: 102-103).

**Şekil 1: Bazı Halkların Diğer Toplamlar Üzerinde Egemenlik Kurmasıyla İlgili Neden/Sonuç Zinciri**



**Kaynak:** Diamond, 2013: 96.

Çiftçilik yapan insanlar, avcı-toplayıcılık yapanlara göre daha avantajlıdır. Tarım ve hayvancılık yapan insanlar, avcı-toplayıcılık yapan insanlara göre daha fazla besin elde ederler. Örneğin bir dönümlük toprakta %0,1 oranında yenilebilir bitki ve hayvan vardır. Fakat çiftçiler, yetiştirdikleri bitki ve hayvanlarla bu oranı %90'a çıkarabilirler. Ayrıca evcilleştirilen hayvanların gücünden ve gübresinden faydalanarak tarımsal ürün verimi arttırabilirler (Diamond, 2013: 97-98).

Tarımsal üretim yerleşik düzeni gerektirir. Yerleşik düzende olunması, nüfusun artmasını sağlamaktadır. Bu artışı iki unsur tetikler. Bunlardan ilki doğum oranının yükselmesidir. Avcı-toplayıcılar göç etmeleri ve sınırlı yiyecek sağlamalarından dolayı doğum arası ortalama dört yıldır. Çiftçilerde ise doğum arası ortalama iki yıldır. İkincisi çiftçiler, avcı-toplayıcılara göre daha fazla yiyecek üreterek daha fazla kişinin beslenmesini sağlayabilmektedir. Bu iki unsurun etkisiyle yerleşik düzene geçen insanların nüfusu, avcı-toplayıcılara göre daha hızlı artmaktadır (Diamond, 2013: 98-99).



Yerleşik düzene geçen insanlar, yiyecek fazlası besinleri depolayabilmektedir. Avcı-toplayıcılar, göç ettikleri için sadece yanlarında taşıyabilecekleri sınırlı besini depolayabilir. Ancak çiftçiler, ürettikleri bütün besinlerin fazlasını saklayabilirler. Böylece yiyecek üretiminde çalışmaya ihtiyaç duymayıp başka bir alanda uzmanlaşan toplumsal tabakalar oluşmaktadır. Bu tabaka iki türdür. Biri krallar, diğeri bürokratlardır. Bu yönetici kesim, zamanla yiyecek üretenleri denetim altına alıp, topladıkları vergilerle ayrıcalıklı bir sınıf haline gelirler. Yöneticiler, vergi yoluyla oluşturdukları yiyecek stokuyla başka uzmanları da besleyebilmektedir. Bu durum sürekli orduların, kılıç gibi silah ve teknoloji üretebilen zanaatkarın, yazıcı gibi kesimlerin oluşmasını sağlayabilmektedir (Diamond, 2013: 99-100).

Diamond, çiftçilerin avcı-toplayıcılara göre daha iyi geliştiğini belirttiğinden sonra tarihte ilk kimlerin çiftçiliğe geçtiğini araştırır. Araştırması sonucunda Dünya'nın farklı yerlerinde farklı toplumların farklı zamanlarda birbirlerinden bağımsız bir şekilde tarıma geçtiğini bulur. İlk tarımsal yaşam, MÖ. 8500'de Bereketli Hilal'de ortaya çıktığı bilinmektedir. Bunun dışında MÖ. 7500'den önce Çin, MÖ. 3500'den önce Güney Meksika ile Orta Amerika'nın buraya yakın kesimleri, MÖ. 3500'den önce Güney Amerika Andlar'ı ile belki de buraya bitişik Amazon havzası, MÖ. 2500'de ABD'nin doğusunda tarım başlamıştır. Ayrıca MÖ. 5000'de Afrika'nın Sahel kuşağı, MÖ 3000'de tropik Batı Afrika, bilinmeyen bir tarihte Etiyopya ve MÖ. 7000'de Yeni Gine'de tarım yapılmaktaydı. Ancak buralarda tarım kendiliğinden mi başladı yoksa başka yerden gelen tarımsal ürünlerin tetiklemeyle mi başladığı belirsizdir (Diamond, 2013: 128-130).

Tarım, bazı yerlerde erken bazı yerlerde geç başlamıştır. En erken başladığı yer Bereketli Hilal'di. Diamond, ilk tarımın Bereketli Hilal'de başlamasını üç nedenle açıklamaktadır. Birincisi Bereketli Hilal, Akdeniz iklimine sahiptir. Akdeniz iklimi, kışları ılık ve yağışlı olurken yazları uzun, sıcak ve kuraktır. Bu iklim, tahıl ve baklagil türleri için uygundur. İkincisi, buğday ve arpa gibi tahıl bitkileriyle birlikte tarım bitkilerinin çoğunun yaban ataları bol miktarda Bereketli Hilal'de vardır. Üçüncüsü buradaki tarım bitkilerinin çoğu erdişidir. Yani kendi kendilerini tozlayarak çoğalabiliyorlar (Diamond, 2013: 177-179).

Diamond, tarımın ilk Bereketli Hilal'de başlamasında Akdeniz ikliminin önemli olduğunu belirtir. Ancak Dünya'nın farklı yerlerinde, Akdeniz iklimine benzer hava koşullarına sahip bölgeler de vardır. Kaliforniya, Şili, Güneybatı Avustralya ve Güney Afrika iklimleri Akdeniz iklimine benzerdir. Bunun üzerine Diamond, Batı Avrasya'daki Akdeniz iklimiyle diğer yerlerdeki Akdeniz iklimini karşılaştırır. Karşılaştırmasının sonucundan Batı Avrasya'daki Akdeniz ikliminin olduğu bölgenin diğer yerlere göre üstün bir konumda olduğunu ortaya çıkarır. Birincisi Batı Avrasya, en geniş Akdeniz iklim kuşağına sahiptir. Bu yabancı bitki ve hayvan çeşitliliğinin daha fazla olmasını sağlar (Diamond, 2013: 180-181).

İkincisi mevsimden mevsime yıldan yıla en çok iklim değişikliği, Batı Avrasya'daki Akdeniz iklim kuşağındadır. Bu yıllık bitki türlerinin çeşitlenmesine ve evrimleşmesine uygun ortamı sağlamaktadır. Dünya'da elli altı tane en ağır tohumlu (bambular dışında) bitki<sup>5</sup> mevcuttur. Bunların yabancı halde otuz ikisi Bereketli Hilal'de, ikisi Şili'de, biri Kaliforniya ve biri Güney Afrika'daydı. Güneybatı Avustralya'da ise hiç yoktu (Bkz. Tablo 1).

<sup>5</sup> Bitki tanelerinin 10 miligram ve üzerinde olanlar.

Diamond'a göre sadece ağır tohumlu yabancı bitkilerin dağılımı bile insanlık tarihinin önemli bir kısmını açıklamakta fikir verebilmektedir (Diamond, 2013: 181-182).

**Tablo 1: Büyük Tohumlu Ot Türlerinin Dünya'daki Dağılışı**

Bölge	Türlerin Sayısı
Batı Asya, Avrupa, Kuzey Afrika	33 (Akdeniz kuşağı 32, İngiltere 1)
Doğu Asya	6
Afrika, Sahra'nın güneyi	4
Amerika Kıtaları	11 (Kuzey Amerika 4, Orta Amerika 5, Güney Amerika 2)
Kuzey Avustralya	2
<b>Toplam</b>	<b>56</b>

**Kaynak:** Diamond, 2013: 182.

Üçüncüsü, Bereketli Hilal'deki Akdeniz kuşağı dar bir bölgede çeşitli yüksekliklere ve yüzey şekillerine sahiptir. Yeryüzünün en alçak yeri Lût Gölü ile 5400 metre yüksekliğindeki Tahran yakınındaki dağlar arasındaki arazi yüksekliği farkları sayesinde çeşitli çevre koşullarına sahiptir. Bunun sonucunda tarım bitkilerinin yabancı ataları çeşitlilik gösterir. Yükseklik farkından dolayı yenilebilir bitkilerin hasat zamanı değişmektedir. Yüksek yerlerdeki yabancı tarım bitkileri, alçak yerlerdekilere göre daha geç olgunlaşır. Böylece avcı-toplayıcılar, bütün yenilebilir bitkilerin tek zamanlı hasadına bağlı kalmaz. Yılın farklı zamanlarında olgunlaşan yenilebilir bitkileri toplayabilirler. Daha sonra ilk çiftçiler, yüksek yerlerdeki düzensiz yağın yağmurlara bağlı yenilebilir bitkilerin tohumlarını daha yağışlı ovalara dikerek yetiştirmekte zorlanmadılar (Diamond, 2013: 182-183).

Dördüncüsü, Bereketli Hilal biyolojik çeşitlilik bakımından zengindi. Hem tarım bitkileri hem de evcilleştirilebilir büyük memeli hayvanlar açısından avantajlıydı. Bereketli Hilal'de tarım, "temel bitkiler" diye isimlendirilen sekiz bitkinin evcilleştirilmesiyle başladı. Bu bitkiler Dünya'daki tarımın temelini oluşturur. Temel bitkiler, tahıllardan çiftsıralı buğday, teksıralı buğday ve arpa; baklagillerden mercimek, bezelye, nohut ve acı burçak; liflerden keten bitkisi. Bunlardan sadece arpa ve keten bitkisi, Bereketli Hilal ile Anadolu dışından yabancı halde yaygın olarak vardı. Ayrıca çiftsıralı buğday sadece Bereketli Hilal'de vardı. Bereketli Hilal, önemli tarım bitkilerinin yabancı halde bulunması bakımından diğer yerlerden üstün bir konumdaydı (Diamond, 2013: 183-184).

Bereketli Hilal, evcilleştirilebilir büyük memeli hayvanlar <sup>6</sup> bakımından da avantajlıydı. Büyük memeli hayvanlar, başta yiyecek üretimi ve güç kaynağı bakımından önemliydi. Çünkü büyük memeli hayvanlar, et, süt ürünleri, gübre, yün, kara ulaşımı, askeri hücum aracı ve saban çekmekte faydalanılıyordu. Küçük memeli hayvanlar da önemliydi.

<sup>6</sup> 45 Kilogram üstü.

Ancak bunların hiçbiri saban ve arabaya koşulamıyordu. Sırtına binilemiyordu. Yalnızca köpekler kızak çekebiliyordu. Yiyecek üretimi bakımından büyük memeli hayvanlara göre verimi oldukça azdı (Diamond, 2013: 206-207).

Yirminci yüzyıl öncesi, on dört büyük memeli hayvan türü evcilleştirilmişti. Bunları Diamond, önceliğine göre ilk beş ve ikincil dokuz olarak iki gruba ayırmaktadır. İlk beş, koyun, keçi, inek, domuz ve attır. İkincil dokuz, Arap devesi, çift hörgüçlü deve, lama/alpaka<sup>7</sup>, eşek, rengineyiği, manda, yak, bali sığırı (bantengi) ve yaban sığırından (gaur) oluşmaktadır. İlk beş, bütün Dünya’da yaygınlık kazanır. İkincil dokuz ise sadece belirli bölgede yaşayanlar için önemlidir (Diamond, 2013: 207-209).

Evcilleştirilebilir büyük memeli hayvanların yaban ataları, Dünya’ya eşit olarak dağılmamıştı. Bereketli Hilal, büyük memeli hayvanların yaban atalarının olması bakımından diğer bölgelere göre oldukça avantajlıydı. Bereketli Hilal’de ilk beşliden keçi, koyun, domuz ile ineğin yaban atası vardı ve çok erken tarihte evcilleştirilmişti. Bu dördünün her biri Bereketli Hilal’in farklı yerlerinde evcilleştirilmişti. Ama bu yerler birbirine yakındı. Nitekim bölgenin farklı yerlerinde evcilleştirilen türler birbirlerine kolayca aktarıldı. Böylece ilk beşin dört türü Bereketli Hilal’in her yerine yayıldı (Diamond, 2013: 183-184).

On dört büyük evcilleştirilebilir memeli hayvanın atasından on üçü Avrasya’nın (Kuzey Afrika dahil) çeşitli yerlerinde mevcuttu. Tabii bunların hepsi bir bölgede bulunmuyordu. Örneğin yak sadece Tibet ve civarındaki yüksek bölgelerde vardı. Ama birçoğunun bir arada yaşadığı yerler vardı. Örneğin Güneybatı Asya’da yedisi birlikte yaşıyordu (Diamond, 2013: 209-210).

Avrasya’nın dışındaki yerler, evcilleştirilebilir büyük memeli hayvanların atalarının bulunması bakımından şansızdı. Kuzey Amerika, Avustralya ve Sahra altı Afrika’da hiç yoktu. Sadece Güney Amerika’da bir tür vardı. Bu Andlar’da yaşayan Lama/alpakaydı (Diamond, 2013: 209-210). Lama/alpakanın etinden, derisinden ve yününden faydalanılıyordu. Eşya taşımacılığında kullanılıyordu. Ancak insanların tüketebileceği cinsten süt vermiyordu. Sırtlarında insan taşımıyordu. Araba ve saban çekemiyordu. Güç kaynağı ve askeri amaçlı kullanılamıyordu (Diamond, 2013: 472).

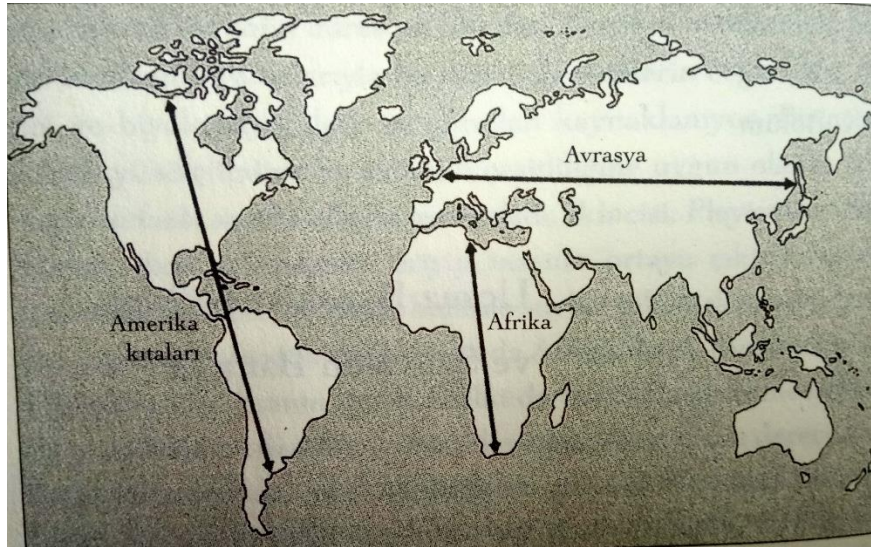
Batı Avrasya Akdeniz iklim kuşağındaki Bereketli Hilal’in sonuncu üstünlüğü, çiftçiliğin avcı-toplayıcılığa göre daha cazip hale gelmesiydi. Bereketli Hilal’de su kaynakları azdı ve avlayacak hayvan sayısı da gittikçe azalmaktaydı. İnsanlara tahıla dayalı yiyecek üretimi daha çekici gelmeye başladı (Diamond, 2013: 185).

Bereketli Hilal’in diğer yerlere göre coğrafi avantajları ve evcilleştirilebilir bitki ile büyük memeli hayvanların bulunması üstünlüğü nedeniyle yiyecek üretimine geçilmesine uygundu. Bu sayede Bereketli Hilal’deki insanlar diğer yerdeki insanlara göre daha erken yiyecek üretimine geçmiştir. MÖ. 9000’de insanların hiç tarım ürünleri ve evcil hayvanları yoktu. Ancak MÖ. 6000’de bazı toplumlar neredeyse tamamen çiftçilikle geçinmeye başlamıştı (Diamond, 2013: 184-185).

<sup>7</sup> Lama ve alpaka farklı türlerden çok, aynı türün iyice farklılaşmış cinslerine benzemektedir (Diamond, 2013: 209).

Bir yerde insanların avcı-toplayıcılıktan tarıma geçmeleri diğer yerlerdeki insanları da etkilemektedir. Yiyecek üretiminin avantajları sayesinde insanlar avcı-toplayıcılıktan çiftçiliğe geçmeye başlamaktadır. Diamond, yiyecek üretiminin başlaması kadar yayılmasının da önemli olduğunu belirtir. Yiyecek üretimi, Dünya'nın farklı yerlerinde birbirinden bağımsız dokuz ya da beş farklı yerde ortaya çıkmıştı. Bu yerlerden başka yerlere yayılma hızı farklıydı (Diamond, 2013: 230).

### Şekil 2: Kıtaların Ana Eksen Yönleri



**Kaynak:** Diamond, 2013: 230.

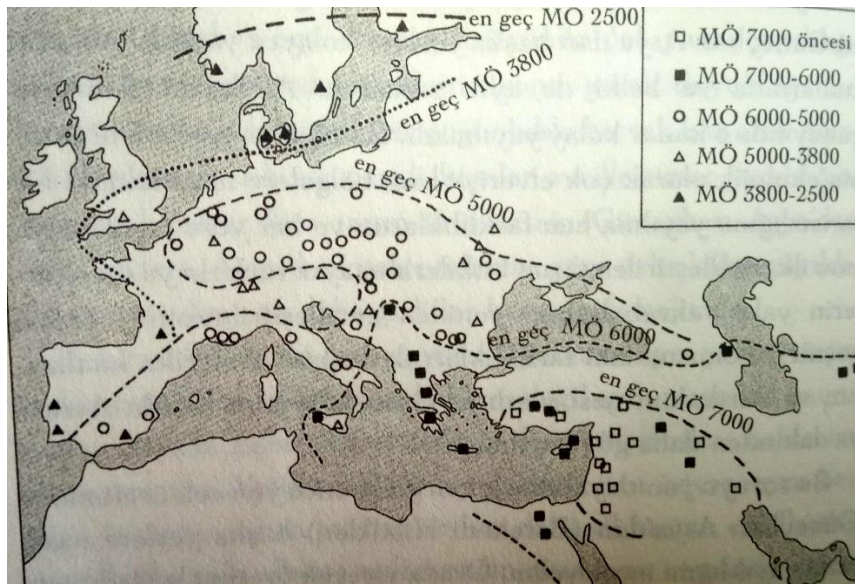
Diamond'a göre yiyecek üretiminin yayılma hızı coğrafi faktörlere bağlıdır. Yiyecek üretimi doğu-batı eksenini doğrultusundaki yerlerde daha hızlı yayılır. Çünkü doğu-batı eksenindeki yerler, aynı enlem kuşağındadır. Bu yerler benzer gün uzunluğu, mevsim değişimi, yağış sistemi, bitki örtüsü gibi unsurlara sahiptir. Böylece doğu-batı eksenindeki bir yerde evcilleştirilen bitki ve hayvan, aynı eksenindeki bir yere kolayca adapte olabilmektedir. Bu durum doğu-batı ekseninde evcilleştirilen bitki ve hayvanların daha hızlı yayılmasını sağlamaktadır. Kuzey-güney eksenindeki yerlerde evcilleştirilen bitki ve hayvanların yayılma hızı ise yavaştır. Çünkü kuzey-güney eksenini boyunca enlem değişmektedir. Bu iklimlerin değişmesine neden olmaktadır. İklim değişikliğinden dolayı bir yerde evcilleştirilen bitki ve hayvanlar, kuzey-güney eksenindeki bir yere adapte olabilmesi daha uzun sürer. Bu nedenle evcilleştirilen bitki ve hayvanlar, kuzey-güney eksenini yönündeki yerlerde yayılma hızı yavaştır (Diamond, 2013: 229-242).

Eksenlerin yönüne göre Dünya coğrafyasına bakıldığında Avrasya doğu-batı, Amerika ve Afrika kıtaları ise kuzey-güney boyunca uzanmaktadır (Bkz. Şekil 2). Bu coğrafi farklılıklar, kıtalardaki evcilleştirilen bitki ve hayvanların yayılma hızını etkilemiştir. Örneğin Bereketli Hilal'in ilk tarım bitkileri Mısır'a ulaşmıştı. Buradan Etiyopya'ya yayılmıştır. Fakat buradan daha güneye inmemiştir. Çünkü tropik iklim Bereketli Hilal'in tarım bitkilerine uygun değildi. Yine Meksika'nın ılıman iklimine göre evrimleşen mısırın Kanada gibi daha soğuk bir yerde yetiştirilmesi zordu (Diamond, 2013: 229-242).

Doğu-Batı ekseninde yiyecek üretimi, Bereketli Hilal'den hem batıdaki Avrupa ve Mısır'a, hem doğudaki İndus Vadisi'ne yılda ortalama 1,1 km hızla yayılmıştır. Kuzey-güney ekseninde Meksika'dan kuzeydeki Amerika Birleşik Devletleri'nin güneybatısına yılda 0,8 km altında bir hızla yayılmıştır (Diamond, 2013: 231).

Avrasya'nın uygun coğrafi özellikleri sayesinde Bereketli Hilal'in evcilleştirilmiş bitki ve hayvanları hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bereketli Hilal'in yiyecek üretim tarzı, MÖ. 3500'de Britanya'ya kadar ulaşmıştır (Bkz. Şekil 3) (Diamond, 2013: 235).

**Şekil 3: Bereketli Hilal Tarım Bitkilerinin Batı Avrasya'ya Yayılışı**



**Kaynak:** Diamond, 2013: 236.

Avrasya'daki insanlar, coğrafi avantajları sayesinde diğer yerlere göre daha erken yerleşik düzene geçip yiyecek üretimine başladılar. Böylece Avrasya'daki insanlar için gelişmenin ilk koşulu sağlanmıştır. Diamond'un belirttiği gibi “Yiyecek üretimine geçiş hamlesini en erken yapmış olan insanlar için tüfeklerin, mikropların ve çeliğin yolu açılmış oldu.” (Diamond, 2013: 134).

### 3. İBN-İ HALDÛN VE JARED DİAMOND'UN UYGARLIKLARIN GELİŞİMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

İbn-i Haldûn 14. yüzyıl ve Jared Diamond modern zamanların düşünürüdür. İkisi de kendi çağında farklı yerde yaşayan insanların neden siyasi, iktisadi gibi alanlarda eşitsiz geliştiğini sorgular. Bu soruyu İbn-i Haldûn, kendi çağındaki sosyo-iktisadi durumu açıklamaya çalışarak inceler (Haldûn, 2004: 86-88). Diamond ise tarihsel yöntemle açıklamaya çalışır. Farklı yerlerdeki insanların eşitsiz gelişimini yiyecek üretimine geçişteki önceliğe göre değerlendirir. Bu nedenle Diamond, tarihsel yöntemi kullanır. Zaten kendisi de “Dolayısıyla bu kitap sonuçta tarihle ve tarihöncesiyle ilgili” demektedir (Diamond, 2013: 5).

İbn-i Haldûn ve Diamond, farklı yerdeki toplumların eşitsiz gelişimini coğrafi koşullarla açıklar. İbn-i Haldûn, iklimi elverişli yerlerdeki insanların daha iyi geliştiğini belirtir. Yani dolaylı olarak uygarlıkların gelişimi ile coğrafya arasında bağlantı kurar (Haldûn, 2004: 86-88). Diamond, avcı-toplayıcılıktan çiftçiliğe ilk geçen toplumların daha hızlı geliştiğini söyler. Çiftçiliğe geçişte ise coğrafi koşulların etkisini vurgular. Coğrafi koşulların uygun olduğu yerlerde insanlar, avcı-toplayıcılıktan çiftçiliğe daha erken geçmiştir. Yine coğrafi koşulları uygun yerdeki çiftçiler, avcı-toplayıcılara ve coğrafi koşulların daha elverişsiz yerlerdeki çiftçilere göre daha fazla yiyecek üretimi sayesinde daha hızlı gelişmişlerdir (Diamond, 2013, s.177-184).

İbn-i Haldûn, farklı yerdeki insanların eşitsiz gelişimini açıklarken ilk önce Dünya mekanını rasyonelleştirir. Yeryüzünün insanların yaşayabileceği yerleri yedi iklim kuşağına ve her iklim kuşağını kendi içinde on kısma böler. Farklı iklim kuşaklarında yaşayan insanların eşitsiz geliştiğini belirtir. Üçüncü, dördüncü ve beşinci iklim kuşaklarındaki insanların diğer kuşaklara göre daha iyi geliştiğine değinir. Bunun nedeni olarak da güneş ışınlarının bu kuşaklara düşme açılarından kaynaklı ılıman bir iklime sahip olmasıdır. Bu yerler de Akdeniz bölgesi, Hint ve Çin'dir (Haldûn, 2004: 90-115).

Diamond da İbn-i Haldûn'a benzer bir açıklama yapar. Ancak Diamond, iklimin elverişliliğini ele alırken ayrıca coğrafyanın üzerindeki biyolojik unsurların da önemine değinir. Diamond, Batı Avrasya'daki Akdeniz iklim kuşağının çiftçilik için elverişli olduğunu belirtir. Ayrıca bu iklim kuşağındaki evcilleştirilebilir, verimli bitki ve hayvan türlerinin de çiftçilerin yiyecek üretmesi için büyük avantaj sağladığını ifade eder.

İbn-i Haldûn, yeryüzünün coğrafyası hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Bilinen yerleri Mukaddime'de "Yeryüzünün Coğrafyası Hakkında" başlığında belirtir. Buralar daha çok Avrupa, Asya ve Afrika'nın kuzey bölgeleridir. Güney yarım kürenin sularla kaplı olduğunu düşünmektedir (Haldûn, 2004: 90-115). Dolayısıyla İbn-i Haldûn sadece Avrupa, Asya ve Afrika'nın kuzey bölgelerinde yaşayan toplumları karşılaştırarak inceler. Oysa Diamond'ın döneminde yeryüzünün tamamı bilinmektedir. Diamond, farklı yerdeki insanların eşitsiz gelişimini incelerken yeryüzündeki bütün kıtaları değerlendirir. Kıtalar arasında karşılaştırma yapar (Diamond, 2013, s.4).

## SONUÇ

İbn-i Haldûn, uygarlıkların gelişimi ile iklim koşulları arasında bir bağ kurar. Bu bağ kurarken de Dünya'yı bir bütün olarak düşünür. Güneş ışınlarının geliş açısına göre yeryüzünü yedi iklim bölgesine böler. Güneş ışınlarının düşüş açısına göre iklimin en uygun olduğu ılıman iklim kuşaklarında uygarlıkların daha iyi geliştiğini ve gelişeceğini ifade eder. İklimin fazla sıcak ve aşırı soğuk olan iklim kuşaklarının ise uygarlıkların gelişimine uygun olmadığını belirtir. Bu nedenle iklimin en uygun olduğu Akdeniz civarındaki uygarlıkların diğer yerlerdeki insanlara göre daha iyi geliştiğini ifade eder.

Jared Diamond, uygarlıkların eşitsiz gelişiminin kökenini tarihte arar. İlk yerleşik düzene geçen toplumların daha hızlı geliştiğini belirtir. Toplumların tarıma geçişinde ve sonrasında gelişmişliğini ise coğrafi faktörlere bağlar. Yani İbn-i Haldûn gibi coğrafya ile uygarlıkların gelişimi arasında ilişki kurar. Diamond, Akdeniz ikliminin elverişliliği ve bu

bölgede besin verimi yüksek evcilleştirilebilir bitki ve hayvanların olmasından dolayı Bereketli Hilal’de ilk çiftçiliğin başladığını belirtir. Yine Avrasya kıtasının coğrafi avantajlarından dolayı çiftçiliğin yayılarak bu kıtadaki uygarlıkların daha iyi geliştiğini ifade eder.

İbn-i Haldûn ve Jared Diamond, coğrafya ile insanlar arasında bir bağ kurar. Toplumların eşitsiz gelişimini ırksal, kültürel, inançsal gibi unsurlara göre açıklamak yerine onların doğayla olan ilişkilerini göz önüne alırlar. Coğrafyanın insan yaşamına etkisini göz önüne alarak toplumların farklı hızlarda gelişmişliğini açıklarlar.

### KAYNAKÇA

- ALKAN, H. (2010). İbn Haldun İle Arnold Toynbee’nin Tarih Görüşlerinin Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- ARSLAN, A. (2002). *İbn-i Haldun*, Ankara: Vadi Yayınları.
- BAĞCE, H. E. (2005). İbni Haldun’un İdeoloji Kuramı: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 31, 199-214.
- DIAMOND, J. (2013). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. (Çev. Ü. İnce). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- DEMİRCİOĞLU, A. (2013). İbn Haldun’un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- İBN-İ HALDÛN. (2004). *Mukaddime*. (Çev. H. Kendir). İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- GÜDEN, M. (2010). İbn Haldun’un Mukaddimesi Bağlamında Siyasî Otorite. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- GÜLTEKİN, M. (2016). İbni Haldun, Modernlik ve Modern Sosyoloji. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 51, 277-293.
- GÜRKAN, C. (2013). Modern Maliye Teorisinin Klasik Kökenleri: İbni Haldun’dan “Post-Kameralizm’e Mali Düşünce. *Maliye Dergisi*, Sayı 164, 1-26.
- İBRAHİMOĞLU, H. (2002). Collingwood ve İbn Haldun’un Ele Aldığı Tarih Felsefesinin Bazı Problemleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- İRĞAT, M. (2016). Tarihin Yeniden İnşası: İbn Haldun’un Tarihe Eleştirel, Bilimsel ve Felsefi Yaklaşımı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42, 481-491.
- KARACA, Ç. (2011). İbn Haldun’un Mukaddime’sinde Toplumun Yasalarını Keşfeden Bir Düşünce Etkinliği Olarak Tarih. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- OKUMUŞ, E. (2006). İbn Haldûn’un Osmanlı Düşüncesine Etkisi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 15, 141-185.
- POLAT S. ve AKTAŞ P. (2016). Bedevi Ümranda Hazeri Ümran Geçiş: Boş Zaman Kültürüne Bir Bakış. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 572-583.
- SOYLU, M. (2007). İbn Haldun’da Sosyolojik Düşünce. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

- ŞEN, R. (2010). İbn Haldun'da Şehir ve Medeniyet. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- ŞENOL, H. F. (2009). *İbn Haldun'da Tarih ve Umran Sorunu*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ULUDAĞ, S. (1999). İbn Haldun. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 19, 538-543 ss). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- TAŞKIN, A. (2013). *İbn-i Haldun ve Coğrafyacılığı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- YILDIZ, M. (2010). İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı. *FLSF(Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 10, 25-55.
- YILMAZ, Ş. Ş. (2009). İbn Haldun'da Tarihsel Varlık Alanının Nedenselliği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.